

SURXON VOHASI ETNIK GURUHLARINING SHAKLLANISH JARAYONINING O'RGANILISH TARIXI.

Termiz davlat universiteti

Tarix fakulteti Magistratura bo'limi

M-124 guruh talabasi 1 bosqich talabasi

Toshmamatov Azizbek Tohir o'g'li

toshmamatovazizbek096@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola Surxon vohasi, O'zbekistonning janubiy hududida joylashgan etnik guruhlar, kelib chiqishi va turmush tarzini o'rganadi. Shuningdek XIX asr oxiri va XX asr boshlarida olib borilgan tadqiqotlar, vohada yashovchi o'zbek, tojik, turkman va boshqa millat vakillarining ijtimoiy tuzilmasi va urf-odatlarini o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Surxon vohasi, etnik guruhlar, etnik tarkib, o'zbeklar, tojiklar, turkmanlar, Sherobod, Boysun, Denov, Sariosiyo, ijtimoiy tuzilma, urf-odatlar, tarixiy davrlar, tadqiqotlar, milliy an'analar.

Kirish:

Surxon vohasi O'zbekistonning janubi-sharqisida joylashgan va tarixiy jihatdan boy madaniy merosga ega hududdir. Ushbu hududda o'zbeklar, tojiklar, turkmanlar va boshqa millat vakillari yashab, o'zaro aralashgan.

Adabiyotlar tahlili va muhokamasi: Surxon vohasi qadimdan alpomishlar va baxshilar yurti bo'lgan. Surxon vohasi respublikaning janubi-sharqida, [Surxon-Sherobod vodiysida](#) joylashgan. Viloyat nomi vohadan oqib o'tuvchi "Surxon" (fors-tojik: "qizil") [daryosi](#) nomidan kelib chiqqan¹. Surxon vohasi etnik guruhleri va ularning shakllanish jarayoni haqida olib borilgan tadqiqotlar ko'plab tarixiy manbalar va ilmiy izlanishlarga asoslangan. Ushbu adabiyotlar, vohadagi etnik tarkibning murakkabligini va uning shakllanish

¹ <https://www.gazeta.uz/oz/2023/03/13/surxondaryo/>

jarayonlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Vohadagi etnik guruhlar orasidagi o'zaro munosabatlar, migratsiya jarayonlari va madaniy aloqalar, asosan XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi tadqiqotlarda aks etgan. Rossiyalik sayyohlar va harbiylarning xotiralarida, shuningdek, o'zbek va tojik ilmiy tadqiqotchilarining asarlarida vohaga xos etnik guruhlarining shakllanishi haqida qimmatli ma'lumotlar mavjud. Olib borilgan tadqiqotlar natijasiga ko'ra, viloyatning janubiy tekislik qismida aholining joylashuvi va etnik guruhdari uning shimoliga nisbatan farq qilgan. Jumladan, Denov, Sariosiyo, Uzun, Sho'rchi bekliliklarida turli urug'larning vakillari istiqomat qilgan. Bu hududlarda o'zbek va tojiklar ko'pchilikni tashkil etgan. O'zbeklar Bobotog'ning tog' oldi hududlari va Surxondaryoning yuqori qismida, tojiklar esa To'palang, Sangardak, Obizarang, Xo'jaipok, Qizilsuv, Qoratog' daryolarining o'ng va chap qirg'oqlarida yashashgan². Shu sababli ham ko'rishimiz mumkinki O'zbeklar katta elat xalq bo'lib shakllangan.

Surxon vohasidagi etnik uruhlar va ijtimoiy struktura haqida dastlabki ma'lumotlarni XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Rossiyadan kelgan sayyohlar va harbiylar taqdim etgan.³ Ular o'sha davrda o'z safarlarini va vohada bo'lgan kuzatuvlarini qayd etishgan. Masalan, Rossiya imperiyasining hukumat vakillari va sayyohlaridan biri, voha hududidagi turli millatlarning yashash joylarini va ularning urf-odatlarini batafsil yoritgan. Bu asarlar, o'z navbatida, etnik guruhlarining yashash tarzi, ijtimoiy tuzilishi va ularning boshqa millatlar bilan o'zaro aloqalarini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi⁴. Vasily Bartold yozgan *“История Туркмен и Туркестана”* bu asarda mintaqaning etnik va ijtimoiy tuzilmasi haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan⁵. Grigoriy Potanin yozgan *“Киргизский вопрос и Туркестан”* ushbu asarda Surxon vohasi va

² Хидояттов Г. К вопросу о формировании населения южных районов Узбекистана // Из истории культуры народов Узбекистана – Т., 1965. – С. 124.

³ Shoniyozov, K. (1959). *Surxon vohasining etnik tuzilishi*. T., 1959. – B. 24

⁴ Karmisheva, B.X. . *Surxon vohasining etnik tarixi*. T.,1960.-B.38

⁵ Бартольд, Василий Владимирович. История культурной жизни Туркестана / В. В. Бартольд ; Акад. наук СССР, Комис. по изучению естеств. производит. сил СССР. - Л. : Акад. наук СССР, 1927. - [2], II, 256 с.

uning etnik tuzilmasi haqida tafsilotlar keltirilgan⁶. Nikolay Khanikov “По Туркестану” Surxon vohasining etnik guruhleri va ijtimoiy tuzilmasi haqida muhim izlanishlar mavjud⁷.

O‘zbek va Tojik tadqiqotchilarining ishlari XX asrda o‘rganilgan ilmiy asarlar vohaning etnik tarixini yanada chuqurroq tahlil qilish imkonini berdi.

Abdulloh Buzurg “Таджики и их культура” ushbu asarda Surxon vohasidagi etnik guruhlar va tojiklarning madaniy va ijtimoiy tuzilmasi haqida batafsil izlanishlarni o‘z ichiga oladi⁸. Abdulg'afur G'ofurov tomonidan yozilgan “Таджики в истории Центральной Азии” tojiklarning Markaziy Osiyodagi etnik va madaniy aloqalari haqida batafsil tahlillar mavjud, shuningdek, Surxon vohasidagi etnik guruhlar haqida ham muhim izlanishlar keltirilgan⁹.

Xususan, B.X. Karmisheva, K. Shoniyozov va boshqa ilmiy tadqiqotchilar Surxon vohasining etnik tarkibining shakllanishi va evolyutsiyasini o‘rganishda muhim hissalarini qo‘shdilar. Karmisheva asarlarida vohaning etnik guruhleri va ularning jamiyatdagi o‘rni haqida muhim yoritishlar mavjud. Masalan, Sherobod tumanida tojiklar va o‘zbeklar o‘rtasida mavjud bo‘lgan farqlarni va ularning ijtimoiy pozitsiyalarini tahlil qilganlar. K.Shoniyozovning tadqiqotlari, ayniqsa, Surxon vohasidagi etnik guruhlarining bir-biriga qarshi kurashlari va ularning ijtimoiy integratsiyasi haqida qimmatli ma'lumotlar keltirgan. Shoniyozovning fikriga ko‘ra, vohada etnik guruhlar o‘rtasidagi chegaralar faqat ijtimoiy, balki madaniy va iqtisodiy jihatdan ham muhim rol o‘ynagan. Olib borilgan tadqiqotlar natijasiga ko‘ra, viloyatning janubiy tekislik qismida aholining joylashuvi va etnik guruhdari uning shimoliga nisbatan farq qilgan. Jumladan, Denov, Sariosiyo, Uzun, Sho‘rchi bekliklarida turli urug‘larning vakillari istiqomat qilgan. Bu hududlarda o‘zbek va tojiklar ko‘pchilikni tashkil

⁶“Киргизский вопрос и Туркестан”, написанный Григорием Потаниным, был опубликован в **Санкт-Петербурге в “Типографии М.Л. Меркулова” в 1894 году..

⁷ Н.Хаников “История таджикского народа”: учебное пособие. Издание второе, переработанное и дополненное/. – Душанбе: РТСУ, 2019. – 245 с

⁸ А. Бузурга “Таджики и их культура” была опубликована в Душанбе -"Ирфон"/ 1960.-100-120 с

⁹ Гафуров Б., Прохоров Н. Борьба таджикского народа против чужеземных захватчиков и поработителей // Наше дело правое, враг будет разбит. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1942. – С. 34-73.

etgan. O'zbeklar Bobotog'ning tog' oldi hududlari va Surxondaryoning yuqori qismida, tojiklar esa To'palang, Sangardak. Obizarang, Xo'jaipok, Qizilsuv, Qoratog' daryolarining o'ng va chap qirg'oqlarida yashashgan¹⁰.

Muhokama: Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Surxon vohasida etnik guruhlar bir-biriga ta'sir etgan va ular o'rtasida turli tarixiy jarayonlar davomida o'zgarishlar yuzaga kelgan. O'zbeklar va tojiklar o'rtasidagi aloqalar, asosan, qadimdan davom etgan va hududdagi madaniy almashuvlar, ticarat yo'llari va ijtimoiy tizimlar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. O'zbeklar vohaning ko'p qismida dominanta tashkil etsa-da, tojiklar ham o'ziga xos joylashuvga ega bo'lishgan. Sariosiyo, Denov va Boysun kabi hududlarda tojiklar va o'zbeklar o'rtasidagi farq, ayniqsa, tarixiy va madaniy aloqalarga asoslangan. Bu aloqalar o'zbek va tojiklarning o'zaro integratsiyasi va turli madaniyatlarning birlashishini ta'minlagan. Surxon vohasidagi etnik guruhlar orasida turkmanlar ham muhim rol o'ynagan. Turkmanlar, ayniqsa, Boysun va Sherobod kabi hududlarda ko'plab jamoalarda yashagan. Bu guruhlar, o'z navbatida, o'zining alohida tili, madaniyati va urf-odatlarini saqlab qolgan, lekin ular o'zbeklar va tojiklar bilan o'zaro madaniy aloqalarni rivojlantirgan. B.X. Karmisheva tomonidan keltirilgan statistik ma'lumotlarga ko'ra, Surxon vohasining yuqori oqimida 3641 turkman yashagan va bu hududda turkmanlarning ta'siri sezilarli bo'lgan. Tadqiqotlarda Sherobod vohasining Sherobod shahri yaqinidagi Gegirdak va Navubog' qishloqlarida o'zbek tilli chig'atoylar hamda afg'onlar aralash yashaganligi to'g'risida ma'lumotlar uchraydi¹¹. B.X. Karmisheva va A. Qayumovlar keltirgan ma'lumotlarga ko'ra, Sherobod tumani qishloqlarida yashovchi aholining 4,7 foizini tojiklar tashkil etgan. Jarqo'rg'on amlokligida 28859 kishi istiqomat qilgan. Aholi milliy tarkibining 97,8 foizini o'zbeklar, 2,1 foizini arablar, 0,1 foizini esa turkmanlar tashkil qilgan.¹² Pattakesarda (Termiz shahri va uning atrofi) 20651 kishi, shu jumladan, Termiz shahrida 4284 kishi

¹⁰ Хидояттов Г. К вопросу о формировании населения южных районов Узбекистана // Из истории культуры народов Узбекистана – Т., 1965. – С. 124.

¹¹ Tursunov S. Surxondaryo tarix ko'zgasida. Toshkent, Sharq.-2001. B.112.

¹² Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. - М.: Наука, 1976;

istiqomat qilgan. 194 Aholi milliy tarkibining 41,1 foizi o'zbeklar, 51,2 foizi turkmanlar, 7,7 foizi boshqa millat vakillari (yaxudiyalar, afg'onlar va boshqalar) hisobiga to'g'ri kelgan¹³.

Xulosa

Surxon vohasining etnik guruhleri va ijtimoiy tuzilmasini o'rganish hududning tarixiy, madaniy va ijtimoiy jihatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Vohada turli etnik guruhlar — o'zbeklar, tojiklar, turkmanlar va boshqa kichik guruhlar bir-biri bilan aloqalar o'rnatib, o'z madaniy tizimlarini shakllantirgan. Rossiya imperiyasining janubiy hududlardagi ta'siri XIX asr oxiri va XX asr boshlarida bu aloqalarni kuchaytirgan. Dastlabki tadqiqotlar, ayniqsa, Rossiyalik sayyohlar va harbiylar tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlar vohadagi etnik guruhlar o'rtasidagi farqlarni va o'xshashliklarni aniqlashda muhim bo'ldi. XX asr o'rtalarida Surxon vohasidagi etnik guruhlarining tarixiy va madaniy aloqalarini o'rganish yanada chuqurlashdi. K. Najimov, B.X. Karmisheva va boshqa olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bu guruhlarining o'zaro aloqalarini yoritib berdi. Etnik guruhlar o'rtasidagi ko'p qirrali aloqalar va ijtimoiy tuzilma vohaning rivojlanishida katta rol o'ynagan. Bu jarayonlar vohada tinchlik va o'zaro hamjihatlikni ta'minladi. Surxon vohasidagi etnik guruhlarining shakllanishi va ularning o'zaro aloqalari haqida olingan ma'lumotlar hududning tarixi va madaniy merosini to'liq tushunishda muhim ahamiyatga ega. Bu tadqiqotlar nafaqat o'zbek, tojik va turkmanlarning tarixiy aloqalarini yoritadi, balki ularning madaniy va ijtimoiy o'zgarishlarini ham aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/03/13/surxondaryo/>

¹³ Қаюмов Л. Шеробод воҳасининг этник таркиби (XIX-XX аср бошлари) // Узбекистонда ижтимоий фанлар. - 1998. №3. – Б.35.

- 2.Хидоятлов Г. К вопросу о формировании населения южных районов Узбекистана // Из истории культуры народов Узбекистана – Т., 1965. – С. 124.
- 3.Shoniyozov, K. (1959). *Surxon vohasining etnik tuzilishi*. Т., 1959. – В. 24
- 4.Karmisheva, B.X. . *Surxon vohasining etnik tarixi*. Т.,1960.-В.38
- 5.Бартольд, Василий Владимирович. История культурной жизни Туркестана / В. В. Бартольд ; Акад. наук СССР, Комис. по изучению естеств. производит. сил СССР. - Л. : Акад. наук СССР, 1927. - [2], II, 256 с.
- 6."Киргизский вопрос и Туркестан", написанный Григорием Потаниным, был опубликован в **Санкт-Петербурге в "Типографии М.Л. Меркулова" в 1894 году..
- 7.Н.Хаников “История таджикского народа”: учебное пособие. Издание второе, переработанное и дополненное/. – Душанбе: РТСУ, 2019. – 245 с
- 8.А. Бузурга “Таджики и их культура” была опубликована в Душанбе - "Ирфон"/ 1960.-100-120 с
- 9.Гафуров Б., Прохоров Н. Борьба таджикского народа против чужеземных захватчиков и поработителей // Наше дело правое, враг будет разбит. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1942. – С. 34-73.
- 10.Хидоятлов Г. К вопросу о формировании населения южных районов Узбекистана // Из истории культуры народов Узбекистана – Т., 1965. – С. 124.
- 11.Tursunov S. *Surxondaryo tarix ko‘zgisida*.Toshkent,Sharq.-2001.V.112.
- 12.Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. - М.: Наука, 1976;
- 13.Қаюмов Л. Шеробод воҳасининг этник таркиби (XIX-XX аср бошлари) // Узбекистонда ижтимоий фанлар. - 1998. №3. – Б.35.

